

Лекція 4-5. Тема. Розвиток політичної думки в Україні.

План лекції

1. Джерела політичних ідей в Україні.
2. Розвиток ідей державності в козацько-гетьманський період
3. Основні напрямки розвитку суспільно-політичної думки в Україні в XVIII -XIX ст.
4. Соціально-політична думка про національне відродження й державність України початку ХХ ст.
5. Зародження і утвердження сучасної політичної думки й політичної науки в Україні

Література:

1. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник / В.Ф. Баранівський. – Київ: Національна академія управління, 2016 р. – 236 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: Підручник / О.В. Воронянський, Т.Ю. Кулішенко, І.В. Скубій. – Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017 р. – 180 с.
3. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: Підручник (для студ. Вищ. Навч. Закл.) / М.І.Горлач, В.Г. Кремень. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
4. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студ. вищ. закладів освіти. – 5-ге вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 304 с.
5. Томахів В. Політологія, Навч. Посібник. Вид. т-е, доповнене / В.Томахів. – Тернопіль: ТНЕУ, 2018 р. – 244 с.
6. Тупчієнко Л.С. Політологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.С. Тупчієнко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 268 с.
7. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник / Л.С. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010 р. – 472 с.

Зміст лекції

Політична думка в Україні не має такої великої історії, як, скажімо, китайська, середньо-східна та західноєвропейська. Однак з моменту утворення державності на території сучасної України наперекір усім незгодам, міжусобицям правителів і розоренню, імперському пануванню чужинців політичні проблеми вивчались і розвивались, здійснювалась політична діяльність.

Зародження і розвиток української політичної думки є невід'ємною частиною національної інтелектуальної скарбниці. З'ясування передумов цього феномена, аналіз провідних ідей, сформульованих визначними українськими мислителями на стадії еволюції національної суспільно-політичної, морально-етичної традиції у період з X ст. до початку ХХ ст., має велике значення для з'ясування поступу національної духовної культури, процесу формування сучасних державотворчих орієнтацій.

1. Джерела політичних ідей в Україні

Розвиток політичної думки безпосередньо пов'язаний з історією українського народу, його боротьбою за волю й незалежність. Протягом IX-X ст. відбувався процес об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва й формувалося суспільство феодального типу – Київська Русь. Із цього часу починається формування держави, розвиток права й політичних поглядів, все це знаходить відображення в літературній творчості, філософії, історії й т.п. Важливим етапом у духовно-культурному й політичному житті Київської Русі було прийняття християнства. Князь Київський Володимир Святославович (?-1015) розумів, що зміцнення держави можливе лише за умови потужної релігійної централізації. Його релігійна реформа остаточно затвердила християнство в ролі державної релігії Київської Русі. Це мало велике значення для розширення міжнародних зв'язків Київської держави, входу її в число потужних держав раннього середньовіччя.

Основними суспільно-політичними ідеями Київської Русі були погляди про об'єднання удільних князівств навколо великого князя Київського, самостійності й

незалежності Русі. Поряд із цим теоретична думка намагається усвідомити сутність християнського світогляду, розкрити соціально-політичні джерела становлення державності Київської Русі.

У документах, що свідчать про значний розвиток політико-правової думки в Київській Русі, визначено вирішення найбільш істотних проблем – походження держави; становлення правлячої династії; єдності й суверенності політичної влади; організації найбільш доцільних форм правління (можливості й навіть необхідності обмеження влади великого князя за допомогою ради дружини, ради бояр і т.п.); законності й реалізації вищих владних повноважень; відносин між церквою й державою.

Одним з найдавніших пам'яток російсько-української писемності, у якому автор намагається розкрити багато що з названих вище проблем, є "Слово про закон і благодать" (XI ст.) митрополита Київського Іларіона, який відстоював рівноправність всіх християнських народів.

В XI ст. жили і творили засновники чернецтва в Україні-Русі й Печерської лаври Антоній та Феодосій. Їхні духовні надбання розвивали при переробці найдавніших літописних зведень 30 -40 років XI ст. ігумен Никон, диякон Нестор-літописець та ігумен Сильвестр у "Повісті минулих літ". Цей видатний твір охоплює найважливіші події від біблейського потопу до започаткування християнства на Наддніпрянщині апостолом Андрієм Первозданним, від розселення народів – до політичного гуртування слов'янських племен, їх перших політичних провідників, приходу варягів, виникнення власної державності тощо.

У розвитку політико-державної думки в Київській Русі провідне місце належить безсмертному "Слову про Ігорів похід", у якому підкреслюється ідея необхідності політичного об'єднання російських земель і припинення міжусобної боротьби.

У другій половині XII ст. Київська Русь розпалася на окремі князівства й землі. У цей же період на території Русі починається формування трьох окремих народностей: на північному сході – російської, що одержала назву Велика Русь, на південно-заході – української, котра одержала назву Мала Русь, або Україна (назва "Україна" зустрічається в письмових джерелах з 1187 р.), на заході формувалася білоруські народності з назвою Біла Русь.

В XII-XVII ст. українські землі були розділені й розграбовані – спочатку татаро-монголами, потім Литвою, Польщею, Угорщиною, Молдавією, кримськими татарами.

Історія суспільно-політичних ідей на Україні має особливості, пов'язані з відсутністю протягом багатьох століть своєї державності, націо-нально-територіальною роздробленістю, національним і релігійним гнобленням і національно-визвольним рухом, що не припинявся.

На початку XVII ст. в умовах панування польської шляхти в Україні українці не мали власної державності, влада на землях українських належала польському королеві. Єдиною силою тоді, що протистояла польському пануванню, була православна церква. В 1620 р. гетьман Війська Запорізького Петро Сагайдачний відновив Київську метрополію й всю православну ієрархію. Тоді ж зростає роль Києво-Печерської Лаври – зосередження вчених і політичних діячів, духівництва. Пізніше створюються Братська школа, Київська Лавра, Київський колегіум, засновником якого став архімандрит Петро Могила (пізніше був перетворений у Києво-Могилянську академію).

У творчій спадщині Петра Могили (1597-1647 р.) значне місце займають соціально-політичні проблеми й вчення. Розглядаючи державу й суспільство, Петро Могила не відокремлює їх одне від другого. Держава виникає з необхідності забезпечення природних потреб людей на базі закону, наділяє громадян матеріальними благами, організує виховання й розвиток душі й тіла, об'єднує людей і захищає їх своїми засобами.

Погляди Петра Могили на співвідношення церкви й держави по-різному сприймали й розвивали діячі Києво-Могилянської академії – Стефан Яворський, Феофан Прокопович

й ін. Стефан Яворський – професор Києво-Могилянської академії, а пізніше – охоронець патріаршого престолу в Росії. У його працях знаходять висвітлення події, що відбуваються в суспільному житті в Україні й Росії, рішучий протест проти соціального й національного гноблення. Під впливом ідей Платона й Аристотеля він розглядає проблему державності й права, спостерігається його відхід від теології світської влади.

Значне місце у творчості Феофана Прокоповича займали проблеми держави, абсолютної монархії, співвідношення світської й церковної влади. Сутність розробленої цим ученим теорії просвітительського абсолютизму складалася в аргументації пріоритету світської влади, підпорядкування церкви державі, секуляризації, тобто перетворенні церковних і монастирських маєтків у світські. Модифікуючи теорію природного права й суспільного договору, Ф. Прокопович пристосовує її до умов України й Росії.

2. Розвиток ідей державності в козацько-гетьманський період

Під тиском різних обставин, насамперед зовнішніх, Україна протягом століть не могла стати національною незалежною державою. Але ідея власної державності жила в народі. Її носіями, поряд з ученими й політичними діячами, стали прості люди, які тікали від польських гнобителів у мало обжиті місцевості нижнього Дніпра й створили своєрідну суспільно-політичну спільність – козацтво. В 40-х роках XVI ст. окремі козацькі загони (січі) об'єдналися в Запорізьку Січ. У конкретних історичних умовах це утворення виконувало функції української держави. Тут існували свої правові норми з яскраво вираженою тенденцією до їх затвердження по всій Україні. Політичний лад Запорізької Січі можна охарактеризувати як православну республіку з демократичними рисами. У ній утворилася своєрідна суспільна система з характерною виборністю старшин, функціонуванням козацької ради, на якій вирішувалися всі найважливіші питання внутрішнього життя Січі і її відносин з іншими державами.

Авторитет Запорізької Січі особливо виріс у роки національно-визвольної боротьби українського народу 1648–1654 р. під предводительством гетьмана Богдана Хмельницького (бл. 1595–1657 р.).

Використавши досвід Запорізької Січі, Б. Хмельницький створив державу, що мала всі ознаки такої: систему політичної влади, територію, політико-адміністративний устрій, судову систему й судочинство, право, фінансову систему й податки, військо й великі міжнародні зв'язки.

За формою правління Україна була республікою, чим істотно відрізнялася від тодішніх монархій європейського континенту. У цій державі реальна влада була зосереджена в руках насамперед козацької старшини, яку зумів згуртувати навколо себе Б. Хмельницький. Центральне місце у всій системі нової влади займав гетьман. У силу надзвичайних умов війни в його руках зосереджувалися військова, у значній частині законодавча, адміністративно-судова влада. Він керував роботою військової ради й радою генеральної старшини, очолював збройні сили, всю старшинську адміністрацію й судочинство, був главою генерального уряду.

Реальна оцінка міжнародної ситуації й співвідношення сил привели гетьмана Б. Хмельницького і його прихильників до висновку про необхідність знайти союзника в боротьбі за національну незалежність. Такого союзника Б. Хмельницький побачив у Російській державі. У результаті п'ятирічної переписки, обміну посольствами між Україною й Росією, в 1654 р. був підписаний договір.

Відповідно до договору за козацькою Україною в межах її території визнавалися новий самостійний політичний устрій, адміністративно-територіальний поділ, суд і судочинство, збройні сили, соціально-економічні відносини, правова система, самостійність у проведенні внутрішньої політики. Частково обмежувався суверенітет Української держави у відносинах з деякими країнами: вона втрачало права на самостійну політику у взаєминах з Польщею й Туреччиною. Поряд із цим Україна повинна була виплачувати певну суму доходів у російську скарбницю. Подібний правовий статус свідчить, що Україна мала після укладання договору з Росією значно більше прав, чим дає

автономія або навіть протекторат. Переважна більшість дослідників, які аналізують правовий статус України після Переяславської Ради 1654 р. (М. Грушевський, В. Липинський, Р. Лашенко й ін.), одностайно визнають Україну після 1654 р. державою.

Після укладання договору з Російською державою Б. Хмельницький мав намір змінити зовнішню політику. Він вів переговори зі Швецією, Пруссією, Трансильванією, Литвою, Молдавією, задумавши створити глобальну міжнародну систему, що повинна була базуватися на нових принципах взаємодії європейських держав. Але цим задумам не призначено було здійснитися. В 1657 р. Б. Хмельницький умер.

Політику Б. Хмельницького по зміцненню державності України багато хто намагався продовжити. Однак, незважаючи на прагнення гетьманів П. Дорошенко, І. Мазепи відродити незалежну державу, імперія Романових чітко тримала Україну у своїх руках і поступово ліквідувала усі права, надані їй договором 1654 р.

Своєрідним явищем у національній політичній думці цього періоду були Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького 1710 р., які нині часто іменуються "Конституцією Пилипа Орлика". Було здійснено спробу узагальнити суспільно-політичний устрій козаччини на основі державницьких традицій пращурів українства та політичного досвіду Запорозької Січі, досягнень західноєвропейської політико-правової науки. Але задумки Пилипа Орлика підтримані не були. Завершили перший етап українського конституціоналізму Решетилівські 1709 р. та Петербурзькі 1728 р. конституції, які зводили нанівець політичні права Гетьманщини, ухвалені за доби Б. Хмельницького. Крапку на праві українського народу на політичне самовизначення поставила Катерина II та створена нею II Малоросійська колегія, скасувавши у 1764 р. Гетьманство, а залишки автономії – протягом наступних двох десятиліть.

3 Основні напрямки розвитку суспільно-політичної думки в Україні в XVIII -XIX ст.

У XVIII ст. в Україні значну роль у розвитку соціально-політичної думки відіграло просвітництво. Активними творцями вітчизняної філософії просвітництва були Г. Сковорода, Яків Козельський, Володимир Капніст, Петро Лодій, Василь Каразін й ін.

Просвітництво – суспільно-політична течія, представники якої прагнули усунути недоліки існуючого суспільства, змінити його звичаї, політику, побут шляхом поширення ідей добра, справедливості, наукових знань.

Серед просвітителів України помітною фігурою на політичному небокраї виступав Григорій Сковорода (1722–1794 р.).

У своїх філософських концепціях і просвітительській діяльності Г.Сковорода приділяє головну увагу людині і її сутності, різко засуджує пороки сучасного йому суспільства, таврує царат як оплот зла, критикує духівництво, чиновників феодального державного апарата, жагуче відстоює рівність між людьми, право кожного, незалежно від соціального стану, на щастя, вважаючи волю найвищим досягненням людини.

Просвітництво в Україні XVIII ст. розвивалося в руслі вимог суспільно-політичного життя, осмислюючи самі гострі й важливі проблеми.

В 40-х роках XIX ст. в Україні формуються два основних напрямки суспільно-політичної думки: ліберально-демократичне й революційно-демократичне. Ідеологами ліберально-демократичного напрямку виступали: Микола Костомаров, Володимир Антонович, Михайло Драгоманів й інші, а революційно-демократичного – Сергій Подолинський, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка й інші. Чітке розмежування на два ведучих напрямки проявилось й у діяльності першої таємної політичної організації в Україні – Кирило-Мефодіївським товаристві. Ця організація виникла в Києві наприкінці 1845 – початку 1846 р. і ставила своєю метою створення слов'янської демократичної федерації на чолі з Україною. Засновниками товариства були професор Київського університету Микола Костомаров, студент Василь Бє-лозерський і чиновник, генерал-губернатор Микола Гулак. Активну участь у діяльності товариства приймав Тарас Шевченко. Організація проіснувала недовго. Царський уряд розкрив й

розгромив Кирило-Мефодіївське товариство, а Тараса Шевченко за революційну діяльність заарештували й в 1847 р. віддали в солдати.

Основні ідеї організації й програмні положення викладені в «Книзі буття українського народу» й «Уставі Слов'янського товариства святих Кирила й Мефодія». Товариство ставило завданням національне й соціальне звільнення України: ліквідацію кріпосництва, станових привілеїв, проголошення свободи совісті й т.д. До складу слов'янської федерації передбачалося увійти Україні, Росії, Польщі, Чехії, Сербії, Болгарії. Вища законодавча влада повинна належати двопалатному сейму, а виконавча – президентові. Члени товариства прагнули створити політичний ідеал, здійснення якого принесло б насамперед волю Україні.

У другій половині XIX ст. в історії суспільно-політичної думки України видне місце займає творчість Михайла Драгоманова (1841–1895 р.). Його суспільно-політична концепція сполучала соціалістичні ідеї соціальної рівності й справедливості з буржуазно-демократичними ідеями конституційного права, широкого місцевого самоврядування, необхідністю політичної боротьби й т.п.

Суть його програми політичної боротьби для українців полягала в тому, щоб домогтися політичних реформ, демократизації й федералізації в рамках Росії й Австро-Угорщини, а центром цієї національної боротьби повинна була стати Галичина. Він уважав, що національні права можуть бути досягнуті на основі політичних свобод – чим більше політичних свобод, тим більше національних прав.

Одним із представників революційно-демократичної течії в політичній думці України був І. Франко (1856–1916 р.). Він був соціалістом, але не виступав за диктатуру пролетаріату, акцентував увагу не на класових, а на загальнолюдських цінностях. Соціалізм, на думку І. Франко, повинен базуватися на широкому самоврядуванні. Мислитель виступав за рівність всіх націй і вважав, що найкращим рішенням національної проблеми може бути створення державних об'єднань змішаного (федеративно-конфедеративного) типу, основою яких була б солідарність інтересів.

4. Соціально-політична думка про національне відродження й державність України початку XX в.

На початку XX ст. соціально-політична думка в Україні віддзеркалювала перехід українського національно-визвольного руху від стадії культурного українознавства й освіти до організованого просвітництва в масах. Своєрідним кредо ряду політичних мислителів в Україні ставала підтримка й розвиток національного руху за встановлення державності України, за суверенність із Росією на принципах автономії.

Видне місце в історії науки й культури України кінця XIX ст. – першої половини XX ст. займає Михайло Грушевський (1866–1934 р.) – український мислитель і політичний діяч, творець новітньої схеми політичної історії України, декількох конституційних проектів.

Політичні погляди М. Грушевського, представлені в таких його роботах, як “Початки громадянства”, “Хто такі українці і чого вони хочуть” й ін., були продовженням демократичних традицій політичної думки України XIX ст. Він вважав, що державотворення повинне бути справою самого народу. Держава ж повинна захищати інтереси народних мас, забезпечувати їм волю, справедливість, рівноправність. Державний устрій, на думку М. Грушевського, повинен бути принципово новим, без абсолютизму, централізму й бюрократизму влади, як державне вільне об'єднання в національну цілісність. Він обґрунтовує поняття «народ» як національно-етнічну, духовно-культурну спільність, підкреслюючи, що українські народності відрізняються від найближчих сусідів антропологічними особливостями: будовою тіла й психологічних рис – індивідуальними особливостями у відносинах родинних і суспільних, у побуті й культурі й т.п.

Як історик М. Грушевський прагне з'ясувати питання про роль держави в історичному розвитку. Звертаючись до минулого, він стверджує, що Київська держава

виникла на своєму рідному ґрунті й не привнесена варягами, що український народ завжди прагнув до соціального й національного звільнення, до утворення української державності.

Займаючи найвищу політичну посаду в першому Українському національному уряді під час революції 1917 р. у Російській імперії, М. Грушевський зробив спробу втілити свої політичні ідеї в життя, зокрема, створити незалежну українську державу. Це знайшло відбиття в 4 Універсалах Центральної Ради. Але й суперечливість цих документів, і нездатність уряду усвідомити дійсний стан справ в Україні й Росії того часу, настрої мас, і зовнішньополітична ситуація не дали можливості втілити ці ідеї в життя.

Після розгрому Центральної Ради в 1919 р. М. Грушевський емігрував в Австрію. В 1924 р. він повернувся, став академіком АН УРСР, АН СРСР. З 1930 р. працював у Москві.

На початку ХХ ст. в Україні підсилюється суспільно-політичний рух. Виникають політичні партії, зароджуються прогресивні рухи. Важливою обставиною, що прискорила процес політичної активізації, політичного формування національної буржуазії, зокрема, української, стало назрівання демократичної революції. Багато політичних партій і рухів ставили своєю метою державотворення України. Проблема державності українського народу і його суверенітету займала значне місце в ході української національно-демократичної революції 1917-1920 р.

В 20-х роках в Україні ще існувала певна свобода політичної думки. Представники прогресивної інтелігенції, учені, політичні діячі Володимир Винниченко (1880 – 1951 р.), Дмитро Донцов (1883 – 1973 р.), В'ячеслав Липинський (1882 – 1931 р.), Микола Міхновський (1873 – 1924 р.), Микола Хвильовий і ще багато хто розробляли проблеми державності в Україні, відстоювали ідеї її соборності й суверенності.

Погляди прогресивної інтелігенції й політичних діячів відрізнялися в підходах до рішення соціально-економічних і політичних проблем, віддзеркалюючи різноманітні політичні процеси – від ліберально-демократичних, націоналістичних до соціалістичних, що відбувалися тоді в Україні. В умовах становлення й зміцнення Радянської влади усе більше проявляється авторитаризм і тоталітаризм. Розпуск в 1925 році Української комуністичної партії, що легально існувала й вимагала суверенності України, її самостійного політичного й економічного розвитку, привели до переміщення ідеалу соборності й суверенності, становлення державності України в діаспору за рубежом.

Відродження української політичної думки почалося після проголошення державної незалежності України в серпні 1991 р.

5 Зародження і утвердження сучасної політичної думки й політичної науки в Україні

У роки радянського політичного режиму, панування марксистсько-ленінської ідеології політична думка в Україні фактично не просунулась уперед порівняно з ідеями та думками, висловленими її найвидатнішими представниками в дореволюційні часи та в еміграції. Це пов'язано, насамперед, з тим, що в СРСР політичну науку переважно репрезентувало таке вузько класове і догматичне вчення, як "науковий комунізм". Тому, здобувши незалежність, Україна вимушена була починати фактично з азів політичної науки, без якої неможливий демократичний розвиток жодної держави.

В 90-ті роки ХХ ст. в Україні розпочався справжній політологічний ренесанс. Поступово були реформовані старі й створені нові кафедри політології в вузах, виникли відповідні відділи в академічних інститутах, наукові установи.

Звичайно, все це з'явилося не на порожньому місці. Безцінним для політичного відродження України став досвід світової політичної науки. Особливо тих закордонних установ, де постійно вивчають українську політичну думку, розвивають політичну науку та аналізують сучасні політичні проблеми й перспективи розвитку нашої держави. Насамперед це наукові українські заклади в еміграції. Серед них слід виділити такі:

- Український соціологічний інститут у Відні. Перший науковий український заклад в еміграції, заснований в 1919 р. М. Грушевським. Проіснувавши до 1922 р., інститут

підготував і видав друком ряд робіт М.Грушевського, М. Драгоманова, С. Подолинського і ін.

- Український вільний університет. Науково-педагогічний та видавничий український заклад, заснований у Відні. Потім функціонував у Празі, а з 1945 р. – у Мюнхені.

- Східно-Європейський дослідницький інститут ім. В. Липинського-го. Діє з 1963 р. у Філадельфії (США). Тут зберігають, опрацьовують та публікують архівні матеріали і творчий доробок В. Липинського, інші документи, пов'язані з новітньою історією України.

У 90-ті роки ХХ ст. заявили про себе і вітчизняні політологічні центри. До них, зокрема належать:

– інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Науково-дослідницька установа, де досліджується широке коло правових, політичних та міжнародних проблем, що мають важливе значення для розвитку як юридичної, так і політичної науки, становлення української правової держави. Головні напрямки наукових досліджень – теоретичні і прикладні проблеми формування України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; роль закону в регулюванні суспільних відносин; ефективність реалізації чинного законодавства; історія розвитку політико-правових інститутів в Україні; права і свободи людини і громадянина та ін.

– Українська асоціація політологів. Утворена в 1991 р. у Києві з метою сприяти розвитку політичних наук в Україні, підготовки наукових кадрів, вироблення рекомендацій для поліпшення соціально-політичної ситуації в республіці, підтримки зв'язків і обміну досвідом із політологічними центрами зарубіжних країн і міжнародних організацій.

– Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України – науково-дослідницька установа, утворена в 1991 р. у Києві. Головний напрям діяльності – дослідження закономірностей політичного розвитку та етнонаціональних процесів. У структурі інституту діють відділи етнополітології, теоретичних та прикладних проблем політології, національних меншин та ін. Також при цій установі діють наукові центри політичних технологій, історії політології, проблем церкви та етноконфесійних досліджень і ін.

– Українська академія політичних наук. Добровільна громадська організація, що об'єднує науковців, викладачів навчальних закладів, працівників органів державної влади та управління, місцевого самоврядування з метою сприяння розвитку політичної науки.

Поряд з державними установами проблеми політичної науки вивчаються і досліджуються цілою низкою приватних установ. Значну роль в розвитку прикладної політології відіграють соціологічні центри, які постійно проводять соціологічні дослідження політичної думки населення України і дають свої експертні оцінки політичним рішенням, рекомендації по вирішенню тих чи інших політичних проблем.

Утвердженню політичної думки в українському суспільстві в сучасних умовах значною мірою сприяє система вищої і частково середньої освіти в Україні, яка зорієнтована на затвердження політичних знань у молодіжному середовищі.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть основні риси, властиві розвитку політичної думки в період Київської Русі.
2. В яких творах викладені основні політичні ідеї княжої доби?
3. Назвіть особливості соціально-економічного розвитку України в XVI – першій половині XVII ст.
4. Яка роль Б. Хмельницького в становленні української державності?
5. Який внесок у розвиток української політичної думки зробила Києво-Могилянська академія?
6. Проаналізуйте вимоги Кирило-Мефодіївського товариства по формуванню державно-політичного ладу.
7. Які політичні ідеї М. Драгоманова роблять його одним із найвизначніших представників української політичної думки?

8. Як і ким висвітлювалися проблеми національного відродження й державності в суспільно-політичній думці України другої половини XIX – початку XX ст.?

9. Які основні проблеми постали перед політичною думкою після набуття Україною незалежності?